

Lucian-Zeev HERȘCOVICI

HAGADA DE PESAH ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI ÎN PERIMETRUL ROMÂNESC - CÂTEVA INFORMAȚII

Hagada de Pesach (Paștele Evreiesc) este una dintre cărțile cele mai populare și mai răspândite de pe raftul cărților tradiționale ebraice. Care este motivul? Răspunsul la această întrebare este dat de Hagada însăși: "În fiecare generație un om este obligat să se vadă pe sine însuși ca și cum el ar fi ieșit din Egipt, după cum este scris: Și să-i spui fiului tău în acea zi: Aceasta mi-a făcut Dumnezeu la ieșirea mea din Egipt, pentru că Dumnezeu Binecuvântat Fie El nu i-a salvat numai pe strămoșii noștri, ci ne-a salvat și pe noi odată cu ei, așa cum s-a spus: Și pe noi ne-a scos de acolo pentru a ne aduce ca să ne dea țara pe care a promis-o prin jurământ strămoșilor noștri". Deci, obligația cunoașterii ieșirii din Egipt de către fiecare evreu, a povestirii ei copiilor. În plus, Hagada de Pesach (=istorisirea ieșirii din Egipt) este scrisă într-un limbaj simplu, pe înțelesul tuturor, învățați și neînvățați, cei "patru fii". Ea a cunoscut numeroase ediții, mai întâi manuscrise, apoi tipărite, după invenția tiparului, în obștile evreiești din întreaga lume. Pentru a fi cunoscută și înțeleasă, ea a fost comentată, apoi tradusă în limbile vernaculare evreiești (idiș, ladino, iudeo-arabă, iudeo-persană, iudeo-greacă, iudeo-italiană), apoi în limbi moderne vorbite de evrei. Comentariile și traduceri reflectă modul de gândire și apartenența autorilor lor la un curent anumit al iudaismului.

Cum a fost răspândită Hagada de Pesach în rândul colectivității evreiești din România de altă dată și de astăzi, precum și în rândul evreilor originari din România? Răspunsul este: la început, ea a circulat sub formă de ediții tipărite în alte țări. Ulterior, au apărut ediții ebraice ale acestei cărți în tipografiile ebraice din diferite orașe ale perimetrului românesc. Inițial erau ediții ebraice, unele însoțite de comentarii, altele de traduceri în limba idiș. În ultimele decenii ale secolului al 19-lea, binecuvântări recitate în cele două seri de ajun de Pesach apar în traducere în cadrul celor câteva ediții ale cărții de rugăciuni ("Sidur") cu traducere în limba română. Cea de a treia fază este a traducerilor integrale ale Hagadei de Pesach în limba română, în prima jumătate a secolului al 20-lea. În cea de a doua jumătate a aceluiași secol apar reeditări ale acestor traduceri,

precum și traduceri noi, în Israel, acestea fiind destinate evreilor originari din România. În urmă cu doi ani, o nouă traducere a apărut la București.

În catalogul Bibliotecii Naționale a Israelului (la 17 aprilie 2016) erau înregistrate 39 ediții ale Hagadei de Pesach provenite din perimetrul românesc sau însoțite de traducere românească: 25 tipărite la tipografiile ebraice din România în exclusivitate în limba ebraică sau unele incluzând explicații, comentarii și traducere în limba idiș; 6 bilingve ebraică-română tipărite în România; 2 bilingve ebraică-maghiară tipărite în România; 6 bilingve ebraică-română apărute în Israel. În privința edițiilor ebraice și ebraico-idiș, menționăm că prima identificată de noi a apărut la Cernăuți în anul ebraic 5624 (=1864), însoțită de comentariul rabinului Șmuel Șmelke Taubes din Iași (decedat în 1865), intitulat "Milchamoth HaȘem" (=Războaiele lui Dumnezeu). Cartea a fost tipărită la tipografia lui Eliyahu Igel. A urmat o ediție tipărită la Sighet (Maramureș) în anul 5639 (=1879), însoțită de comentariul rabinului Șimon din Ostropole și cu explicații halahice ale rabinului Moșe Teitelboim.

Tot la Sighet a apărut o Hagada de Pesach cu comentariul rabinului Zwy Hirsch, maghidul din Petrov și a tatălui său, rabinul Șalom Zelig ("Quntres Divrey Șalom"). La Sighet au mai fost tipărite încă două ediții ale Hagadei de Pesach. Una dintre ele a apărut în anul 1923, însoțită de un comentariu al rabinului Arie Leib Tzintz, fiind tipărită la tipografia A. Koifman și fiii. După doi ani, în 1925, la aceeași tipografie a fost tipărită o nouă ediție a Hagadei de Pesach, cu un comentariu al rabinului Yochanan Benjamin fiul lui Moșe Arie Hacohen.

Tot în Maramureș, la Satu-Mare, au apărut câteva ediții ale Hagadei de Pesach. Prima a apărut în anul 1931, cu un comentariu al vestitului rabin Eliezer David Grunwald (1867-1927), la tipografia lui M. L. Hirsch. La aceeași tipografie au fost tipărite două ediții diferite ale Hagadei de Pesach în anul 1937, prima cu un comentariu al rabinului Haim Yehuda Deutsch și cu un comentariu al admorului din Beltz, iar cea de a doua cu un comentariu al rabinului Israel Feldman, șeful Tribunalului Rabinic din Dragomirești. Observăm deci o ediție hasidică (prima) și o ediție din partea unui rabin din Transilvania, "mitnaghed", oponent al hasidismului. La începutul anilor 40 (anul apariției nu este cunoscut cu exactitate, desigur apariția precede deportarea evreilor din nordul Transilvaniei), la Satu-Mare au fost tipărite două ediții ale Hagadei de Pesach, tot la tipografia M. L. Hirsch. Prima, intitulată "Sefer Gheulath Olam" (=Cartea salvării lumii), este însoțită de un comentariu al rabinului Haim Yosef David Azulay. Cea de a doua este însoțită de zicale și pilde ale renumitului Rabi Israel Bal Șem Tov, întemeietorul hasidismului și de alți "țadikim", fiind pregătită pentru tipar de "elevii lui Rabi Israel". Ultimele două ediții tipărite la Satu-Mare, în anul 1942, la aceeași tipografie sunt: o ediție simplă, incluzând numai textul Hagadei, în zece file (=20 de pagini), o hartă și ilustrații – precum și o ediție însoțită de un comentariu al rabinului Yacov Yechezkiel Grunwald (1882-1921). Desigur, grupurile hasidice foloseau numai textele cu comentarii ale admorilor hasidici respectivi; grupurile oponente hasidismului foloseau ediții cu comentarii rabinice non-hasidice, iar grupurile raționaliste foloseau textul necomentat, simplu, ilustrat, sioniștii dându-i interpretări naționale. În privința tipografiei, ea tipărea pentru toți. Sfârșitul a fost odată cu deportarea evreilor din Transilvania de nord la Auschwitz.

Alte două orașe din Transilvania în care au existat tipografii ebraice la care au fost tipărite ediții ale Hagadei de Pesach în perioada interbelică sunt Cluj și Oradea. La Cluj au fost tipărite câteva ediții ale Hagadei de Pesach însoțite de ilustrații. În anul 1922 (menționat pe copertă), la tipografia Koifman din oraș a fost tipărită o Hagada de

Pesach în limba ebraică, "cu litere mari și splendide, cu Șir HaȘirim (=Cântarea Cântărilor. n.n.), căreia i-am adăugat numărătoarea Omerului și în care am prezentat câteva desene" (titlul este numai în ebraică). Altă ediție ebraică a apărut în același an (dar pe copertă apare numai anul ebraic, 5682), tot "cu litere mari și splendide" la editura "Safruth", tipărită la tipografia Fraternitas. În anul 1938 este tipărită o nouă ediție, ebraico-maghiară, la "Litografia Braun" din Cluj (anterior numele orașului fusese scris în limba idiș, "Kloyzenburg"; de data aceasta el apare în limba română). Ediția este însoțită de desenele ilustratorului Șlomo Yedidia Zelenfreind, precum și de o introducere și explicații în limba maghiară. Tot în același an, la aceeași litografie, apare aceeași Hagada de Pesach, cu aceleași desene, dar însoțită de o "introducere de Emeric Szabo, traducere de Rudolf Kasztner". Titlul ei este atât în limba ebraică, cât și în limba română; introducerea este în limba română, iar textul este tradus în limba română. La Oradea, în perioada 1938-1944 au apărut 9 ediții ale Hagadei de Pesach, de orientări diferite asupra editorilor și cititorilor posibili, fapt reflectat de aspectul și conținutul lor. O Hagada hasidică, însoțită de comentariul "Divrey Chayym" (=Cuvintele vieții) al rabinului admor hasid de Santz Haim Halberstam atât la textul ei, cât și la textul Cântării Cântărilor (=Șir HaȘirim) și la "Sefirath HaOmer" (=Numărătoarea Omerului, care începe în cea de a doua seară de Pesach și durează până în ajun de Șavuoth, Ziua Primirii Thorei), precum și de explicații ale rabinului Yechezkel Șaraga Halberstam, a fost publicată în anul ebraic 5699 (=1939), la tipografia Friedmann din Oradea. Aceeași variantă a fost reeditată de rabinul hasid Moșe Lazăr Halberstam din Cluj, la aceeași tipografie din Oradea, probabil în anul 1940. Tot la tipografia Friedmann din Oradea au fost publicate două ediții diferite ale Hagadei de Pesach însoțite de traduceri în limba idiș, la începutul anilor 40. Una dintre ele include atât textul și traducerea idiș, cât și comentariul maghidului (=predicatorului) din Dubno. Cealaltă ediție include textul, traducerea lui în idiș, ilustrații. În aceeași perioadă (anul nu este cunoscut cu exactitate), tot la tipografia Friedmann, a fost publicată o ediție a Hagadei de Pesach însoțită de o traducere nesemnăată în limba maghiară. Tot la aceeași tipografie au fost publicate două ediții ale Hagadei de Pesach cu traducere în limba română, în anii 1938 și 1939. De fapt, este aceeași ediție, republicată și în anul următor: probabil că prima ediție se epuizase repede. Titlul în original în românește, este: "Hagada: povestirea eșirii lui Israel din Egipt, pentru uzul primelor două seri ale Pesah-ului". Traducerea nu este semnată. Ambele ediții au câte 64 pagini și sunt ilustrate. Prima ediție a fost difuzată de "Librăria A. Schaechter". Cea de a doua ediție nu indică tipografia, dar are și titlu în limba ebraică, menționând anul ebraic 5639 și editura "Eș-Dath". Câțiva ani mai târziu, în anul ebraic 5704 (=1943-1944, desigur înaintea deportărilor la Auschwitz), la Oradea a fost publicată o nouă ediție ebraică a Hagadei de Pesach, însoțită de comentariul și predicile rabinului Eliezer Falkles (1754-1826), "Maaseh beRabi Eliezer", editor fiind rabinul Itzchak Aizik Steiner, cartea fiind tipărită la tipografia B. Z. Rubinstein din localitate, iar data fiind scrisă sub forma unei fraze ebraice.

În Bucovina, la Cernăuți, la tipografia Harnik & Birenboim, a fost tipărită o Hagada de Pesach în anul 5625 (=1925), însoțită de comentariul rabinului Eliezer Zeira Hershtik din Vatra Dornei. În anul 5630 (=1930), o Hagada de Pesach însoțită de explicații și povestiri în limba idiș a apărut la Chișinău în editura Moriyah. Unele rugăciuni sunt traduse în limba idiș. Printre comentarii găsim și pe cele ale maghidului din Dubno (prezente și într-una din edițiile apărute la Oradea); de asemenea, găsim și numărătoarea de Omer (inclusiv norme halahice asupra ei în limba idiș), ca și cartea Șir HaȘirim (=textul Cântării Cântărilor, citită în Șabatul de Chol-Hamoed Pesach).

În Vechiul Regat, ediții complete ale Hagadei de Pesach, fie însoțite de traducere românească, fie numai în limba ebraică sau însoțite de traduceri în idiș, au apărut

probabil începând din anul 1901. Prima ediție pe care am identificat-o, apărută în acest an, a fost pregătită de rabinul "modern" sefard din București Dr. Isaac David Bally (1840-1928), "sefaryady tahor", după cum menționează în subtitlul ebraic al cărții. Absolvent al Seminarului Rabinic de la Breslau, director al școlii de fete din comunitatea spaniolă, autor al mai multor scrieri de prezentare a iudaismului în limbile română și iudeo-spaniolă, Bally a fost influențat de traduceri Hagadei de Pesach în limba germană. Titlul cărții este dublu, ebraico-român: "Seder Hagadah șel Pesach, keminhag Așkenaz veSefarad – Ritual pentru primele două nopți ale Pascelor israelite". Cartea include textul ebraic, traducerea lui în românește și unele explicații ale unor cuvinte neclare, în loc de comentariu explicativ. Autorul traducerii a vrut să difuzeze cartea atât în comunitatea așkenază (majoritară în România), cât și în cea sefardă, de care aparținea. Ediția a fost publicată la tipografia Goebel din București în 31 pagini. Altă ediție însoțită de traducere românească a Hagadei de Pesach a apărut la Piatra Neamț, la tipografia Record, în anul 1937. Traducătorul, care a scris și introducerea în limba română, este Em. Hoenig. Titlul, în româna originală, este: "Hagada șel Pesach: orânduirea citaniilor liturgice și explicațiile preceptelor ceremoniale ce însoțesc masa rituală, seder-ul; Paștele, sărbătoarea libertății, un studiu introductiv despre Paște, de Em. Hoenig". Dintre edițiile apărute în ebraică însoțite de traducere idiș publicate în Vechiul Regat în perioada interbelică, menționăm două apărute la Botoșani, prima în anul ebraic 5625 (=1924-1925), iar a doua la începutul anilor 1930. Ele includ și povestiri populare în idiș. În anii 1920 a apărut încă o ediție în limba ebraică însoțită de traducere, explicații și povestiri în limba idiș, asemănătoare cu ediția de la Chișinău din 1930.

Orașul în care a apărut această carte și anul apariției ei nu sunt menționate. Singura indicație este mențiunea "Confecțiuni de Hârtie", ceea ce indică apariția ei în România. Putem menționa și fragmente ale Hagadei de Pesach, precum și explicații pentru organizarea și celebrarea Seder-ului, existente în manualele de religie mozaică, apărute în perioadele antebelică și interbelică în limba română, autori fiind A. S. Gold, I. Smotrici și – în manualele de ebraică – N. Zelevinski. În anul ebraic 5707 (=1946-1947), a apărut o nouă ediție a Hagadei de Pesach, la București, incluzând numai textul ebraic. Editor și publicator a fost rabinul Menachem Gutman din Iași, rabin hasidic. Ediția a apărut în seria "Biblioteca Bal-Șem-Tov". Ulterior, după stabilirea lui la Ierusalim, rabinul Menachem Gutman (1902-1988), a reluat această serie, dar a publicat alte cărți în cadrul ei, în ebraică, română, engleză. După prăbușirea regimului comunist și reorganizarea vieții evreiești din România sub formă de comunitate mică, la București au apărut și cărți de iudaism. Printre ele o ediție nouă a Hagadei de Pesach, apărută în limbile ebraică și română în anul 2014, sub titlul: "Hagada de Pesach: 5774: seder organizat în premieră la Sinagoga Mare din București". Această ediție a apărut sub auspiciile instituțiilor: "Federația Comunităților Evreiești din România; CEB, Comunitatea Evreilor București; JCC București, Centrul Comunitar Evreiesc; American Jewish Joint Distribution Committee". Traducerea nu este semnată; posibil ca autorul (sau cel puțin inițiatorul) ei să fie rabinul Șlomo Sorin Rosen, fostul rabin al Comunității Evreilor din București, sau actualul ei rabin, Rafael Shafer.

După întemeierea statului Israel și imigrarea masivă a evreilor din România în țară a apărut necesitatea reeditării sau cel puțin a retipăririi unor cărți religioase cu traducere și explicații în limba română. Printre acestea era și Hagada de Pesach. O ediție, însoțită de versuri originale, a apărut la Tel Aviv în anul 1957, sub titlul și subtitlul (care arată și numele traducătorului și autorilor): "Hagada: talmăcită și adaptată de Iacov Burstein; versuri, Lică Grunberg; Cupa lui Eliahu (o legendă), Itzhak Kinorot". Aceasta este o ediție adaptată, greu de a o numi "tradițională". Auspiciile sunt: "I. O. B. B. Loja

Rav Niemirower No. 1899: Sederul Lojii Pesach 5717, Tel Aviv". Anul următor, 5718 (=1958), ea a fost reeditată, tot în cadrul Lojii Benei Berith "Rav Dr. Iacov Niemirower", menționându-se că a fost publicată cu ocazia "Sederul Lojii Pesach 5718". În anul 1962, la Tel Aviv a fost publicată o ediție reproducând textul ediției de la Oradea, probabil din anul 1939. Această ediție a fost publicată în mod privat, fără nici o mențiune indicativă, în afară de localitate (Tel Aviv) și anul ebraic (5722), cu titlul: "Hagada: povestirea eșirii lui Israel din Egipt, pentru uzul primelor două seri ale Pesah-ului".

În anul următor, 1963, editura Sinai din Tel Aviv, specializată în publicarea și republicarea de cărți religioase iudaice în limba ebraică însoțite de traduceri, a preluat și republicat această Hagada de Pesach bilingvă ebraică-română. Dar ediția este diferită, în 104 pagini. Deși păstrează grafia română originală, a anilor 1930, ea adaugă "36 ilustrațiuni de Zeev Raban, Bezalel Ierusalim și note muzicale". De asemenea, tiparul este plăcut, ușor lecturii, literele – atât ebraice, cât și latine – fiind frumoase și clare. Ortografia folosită este cea adoptată de Academia Română. Această ediție a fost difuzată și în România prin intermediul comunităților evreiești, în anii 1969-1970. Ulterior, în anul 1971, editura Sinai a publicat o nouă ediție, cu același conținut, dar cu litere mai mici și rânduri mai restrânse, într-o formă mai economică, în 47 file. În anul 1976, o nouă ediție, însoțită de o nouă traducere, a fost publicată de Comitetul Sinagogii "Beit Iacov, Iosef, Rav Zwi Gutman" din Tel Aviv. Traducerea nu este semnată; desigur inițiatorul (și poate și autorul) ei este rabinul Efraim Gutman din Tel Aviv, originar din București.

Hagada de Pesach rămâne o carte de bază a iudaismului. Ca și sărbătoarea de Pesach, a eliberării.

Lucian-Zeev HERȘCOVICI
Ierusalim, Israel
aprilie 2017